

Гулько Анастасія Юрїївна

Студентка групи СПМ-1-13-2.0д, VI курс, спеціальність «Соціальна педагогіка»
ayhunko.il13@kubg.edu.ua

Науковий керівник

Веретенко Тетяна Григорївна

Кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка
tg950@mail.ru

ЯВИЩЕ БУЛІНГУ В ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Анотація. У статті розглянуто сутність явища булінгу в умовах школи, описуються його різновиди, ступінь поширення, фактори виникнення та шляхи подолання.

Ключові слова: булінг, третирування, профілактична програма, соціально-педагогічні технології профілактики.

Актуальність та доцільність дослідження. Проблема жорстокої та насильницької поведінки дітей привертає увагу нинішнього суспільства і знаходить своє відображення в зарубіжних та вітчизняних дослідженнях. Реальністю стало пропагування культури сили та жорстокості в ЗМІ, зниження виховного потенціалу сім'ї, порушення взаємодії між школою та сім'єю, поширення зразків асоціальної поведінки. Значного поширення набуло явище булінгу у загальноосвітніх навчальних закладах. Так, за рівнем агресії підлітків Україна посідає четверте місце в Європі після Росії, Албанії і Білорусі – констатують у Всесвітній організації охорони здоров'я. За даними дослідження, проведеного Всеукраїнською громадською організацією «Жіночий консорціум України», – від 24% до 37 % дітей в школах потерпають від насильства і найвищий цей показник серед підлітків 12-14 років [5, 10]. Результати іншого дослідження, проведеного в Слов'янській гімназії м. Києва, засвідчило, що 42 % учнів визнали себе постраждалими від насильства, в той час, як 89% педагогів вважають, що учні їхньої школи не зазнавали насильства, а 87 % батьків впевнені, що їхні діти також не були об'єктами будь-яких проявів насильства [1, 77]. За даними дослідження Міністерства юстиції 45% дітей у Закарпатській області зазнавали

приниження, половина школярів Київської області і більше половини школярів Одеси були свідками чи жертвами булінгу в школі, 48% учнів м. Чернівці принаймні один раз зазнавали морального приниження; фізичного кривдження –27%; нападу з боку групи – 14%; пограбування – 12%; сексуальної загрози – 8% учнів [6, 85]. Тому проблема булінгу серед дітей в загальноосвітньому навчальному закладі є актуальною і потребує подальшого дослідження та пошуку шляхів її подолання.

Аналіз останніх публікацій. Проблема агресивної та насильницької поведінки дітей є об'єктом вивчення таких наук, як соціальна педагогіка, педагогіка та психологія, соціальна психологія, юридична психологія та ін. Значний внесок у теорію подолання булінгу, дослідження його структури, причин виникнення зробили такі зарубіжні дослідники як Д. Ольвеус, Д. Лейн, Е. Роланд, Е. Міллер, Д. Таттум, К. Арора, Д. Томпсон та інші. В той же час, можна відмітити таких вітчизняних та російських науковців: О. О. Барліт, И. С. Бердишев, А. А. Бочавер, О. Л. Глазман, О. Дроздов, О. М. Синюкова, В. С. Собкін, А. Король, В. Р. Петросянц, А. В. Чернякова, які досліджують психологічні особливості учасників булінгу, його наслідки та шляхи подолання. Умови впровадження інноваційних технологій профілактики агресивної поведінки в умовах школи досліджують: Р. Безпальча, І. А. Гайдамашко, М. А. Жданова, Н. В. Заверико, О. Н. Романова, Л. І. Лушпай, Д. Н. Соловйов, А. В. Чернякова та інші. На жаль, питання розробки та використання соціально-педагогічних технологій профілактики булінгу серед підлітків залишається малодослідженим у вітчизняній науці.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є здійснення теоретичного аналізу явища булінгу серед учнів загальноосвітнього навчального закладу, передумов його виникнення, причин поширення, а також знаходження ефективних шляхів його подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз теоретичних джерел засвідчив, що в зарубіжних країнах для визначення явища шкільного насильства використовуються такі терміни як, тиск, дискримінація, мобінг (як групі притиснення дитини), булінг. Останній термін вживається в спеціальній літературі найбільш часто. Так, одним з перших науковців, який почав досліджувати явище булінгу був Д. Ольвеус. Він розкриває сутність терміна «bullying» як ситуацію, в якій учень є об'єктом негативних дій з боку одного чи кількох учнів [11]. Згідно із наведеним визначенням, булінг – це використання своєї сили, статусу, соціального положення для залякування, нанесення шкоди або приниження іншого, хто має меншу силу чи статус. Так, автор чітко визначає головну відмінність випадкової бійки чи суперечки, коли учасники відносно рівні у своїх силах та мають однаковий соціальний статус, на відміну від ситуації булінгу – коли один учасник має значну перевагу у силі та статусі і завдає шкоду – слабшому, який не здатен себе захистити. Інший відомий дослідник Е. Роланд розглядає явище булінгу як тривалий процес усвідомленого жорсткого ставлення (фізичного чи психічного) з боку однієї особи чи групи осіб до іншої особи, яка не здатна захистити себе в даній ситуації [11, 21]. Варто зазначити, що більшість зарубіжних науковців дійшли висновку, що булінгу притаманні такі загальні ознаки: агресивна та негативна поведінка, повторюваність та систематичність насильницьких дій, дисбаланс влади чи сили між учасниками та зумисність нанесення шкоди.

Зарубіжні вчені Д. Ольвеус, Е. Роланд, П. Сміт, та інші виділяють такі види булінгу: фізичний, вербальний та соціальний [11; 11, 23; 12, 2]. Прикладами фізичного булінгу, найбільш помітного, однак, який складає менше третини випадків булінгу, є: побиття учня або його штовхання, підніжки, зачіпання, бійки, ляпаси, пошкодження та знищення одягу, особистих речей жертви, а також погляди, жести, образливі рухи тіла та міміки обличчя. Словесні образи, погрози, ворожі насмішки або жарти, принизливі обзивання, дошкуляння, жорстока критика, висміювання,

агресивні зауваження, записки з погрозами застосування насилля, поширення неправдивих обвинувачень, ворожих чуток та пліток – належать до вербального виду булінгу. Соціальний вид булінгу, проявляється в систематичному приниженні почуття гідності потерпілого шляхом ігнорування, ізоляції, уникання, соціального виключення, маніпуляцій, залякування, шантажу до жертви [3, 126; 6, 86]. З розвитком інформаційно-комунікаційних технологій та мережі Інтернет особливої актуальності набуває поява такого виду булінгу як «кібербулінг» (cyberbullying) – форма поведінки, яка полягає у розсиланні повідомлень агресивного та образливого характеру з використанням нових інформаційних та комунікаційних технологій [14, 83]. Так, діти створюють веб-сторінки та сайти, де можуть вільно спілкуватися, коментувати, ображаючи інших, поширювати плітки, фотографії особистого характеру та іншу інформацію; також кривдники відсилають електронні листи та повідомлення своїм жертвам, у яких їх всіляко принижують.

Для розробки та впровадження ефективних соціально-педагогічних технологій профілактики булінгу, важливим є всебічне вивчення факторів, які обумовлюють виникнення даного явища. Так, Д. Лейн запропонував концепцію комплексної, одночасної дії чотирьох основних факторів, які обумовлюють явище булінгу: поточна поведінка між жертвою та агресором – дозволяє спрогнозувати їх відносини в майбутньому; стиль поведінки, якому надається перевага пов'язаний з особливостями особистості; багаторазовий стрес, обтяження різними соціальними, сімейними, освітніми та медичними проблемами; безпорадна або хибна позиція школи [3]. Такі науковці, як К. Арора та Д. Томпсон довели, що відмінності в поширеності булінгу в одній школі можуть бути обумовлені тією позицією, яку займає заступник директора з навчально-виховної роботи [15]. Д. Лейн поділяє думку авторів про те, що поширеність булінгу залежить від багатьох шкільних факторів, включаючи позицію шкільної адміністрації щодо цього явища, а також думки учнів, педагогів та батьків про школу як про досить безпечне місце [3, 8].

Видатний науковець А. Бандура, як один із лідерів напрямку поведінкової психології, дійшов висновку, що булінгу можна навчитися – можна навчитися стати агресором, або навчитися стати жертвою. Автор наголошує, що булінговій поведінці діти навчаються: не бачили б вони моделей жорстокої поведінки, або поведінки жертви серед дорослих по телебаченню, у сім'ї, групі однолітків, то таких загрозливих масштабів булінгу можна було б уникнути [7, 125]. В соціальній психології та соціології виникнення явища булінгу пов'язують, перш за все, з переживанням дітьми явної економічної нерівності. В результаті діти – з нижчих прошарків суспільства, як правило, не мають рівних можливостей для успішного навчання та асиміляції з традиційною культурою, і як наслідок – вимушені прокладати свій шлях до успіху і завойовувати владу кулаками, бійками і кримінальною поведінкою [2].

Оскільки ситуація булінгу, як тривалого та систематичного знуцання є досить стресовою за своїм характером, то це призводить до значних соціальних та психологічних наслідків її учасників. Так, М. Ватсон та Дж. Бернштейн переконливо доводять, що жертви тривалого третирування більш схильні до нервово-психічних розладів та депресії, ніж їх однолітки, які не були жертвами булінгу. Також, науковці зауважують, що ті особи, які потерпіли від булінгу в ранньому віці, мають більші шанси стати жертвами інших видів насильства пізніше, незалежно від зміни їх оточення [8, 486]. Більш вражаючі наслідки тривалого насильства для психологічного здоров'я жертви, довів науковець Н. Крауфорд, який указує на те, що переважна більшість учнів, які скоїли масові розстріли в школах США, раніше були жертвами різних форм цькування [7]. Проте згідно з численними дослідженнями, ситуація булінгу має негативні наслідки не тільки для жертви, а й для агресорів. Так, за даними дослідження Д. Ольвеуса, від 35% до 40% підлітків, які у віці 13-16 років були агресорами, у віці 24 років засуджувалися за скоєння кримінальних злочинів. Крім того, вони, як і їх жертви, також мали високий рівень нервово-психічних розладів [10].

Таким чином, особливого значення набувають питання пошуку ефективних шляхів попередження булінгу в загальноосвітньому початковому закладі. Головним завданням протидії булінгу в школах закордоном є вдосконалення превентивного підходу, розробка та впровадження інноваційних технологій та ефективних освітньо-профілактичних програм. Найбільш відомою та ефективною програмою профілактики булінгу серед дітей в умовах школи є програма відомого норвезького дослідника явища булінгу – Д. Ольвеуса. Ця програма була визнана експертами різних країн та успішно функціонує в Норвегії, Великобританії, США як на державному, так і на регіональному рівнях. Аналіз даної програми та досвіду її впровадження є досить цінним для соціально-педагогічної практики України, оскільки дані Національного центру освітньої статистики США (англ. National Center for Education Statistics) переконливо доводять про позитивні зрушення учасників цієї програми, які виявляються у зменшенні випадків третирування та погроз (майже на 50%), поліпшенні соціально-психологічного клімату в школі, зменшенні порушень дисципліни, створенні безпечного шкільного середовища з мотивацією на успішну навчальну діяльність [10].

Програма Д. Ольвеуса (Olweus Bullying Prevention Program, OBPP) є комплексною та охоплює всіх учасників навчально-виховного процесу [11]. Профілактична робота в рамках цієї програми здійснюється за такими напрямками: інформативно-консультативним, діагностичним, корекційним та організаційним. Профілактична робота з учасниками навчально-виховного процесу здійснюється на трьох рівнях: загальношкільному, груповому (на рівні класу) та індивідуальному. Так, просвітницько-профілактична робота на загальношкільному рівні полягає у формуванні в загальноосвітньому навчальному закладі відповідної координаційної групи (комітету), чия діяльність спрямовується на узгодження дій всіх учасників навчально-виховного процесу; проведенні психодіагностичних досліджень учнів з метою моніторингу ознак, особливостей та причин булінгу (за стандартизованою авторською психодіагностичною методикою Д. Ольвеуса

– OBVQ – Olweus Bully/Victim Questionnaire); проведення навчальних тренінгів для фахівців школи з метою їх ознайомлення із сутністю проблеми та методами її вирішення; організація групових дискусій для фахівців шкіл; здійснення супервізії; впровадження в шкільне життя норм, що визнають булінг або інші форми насильства неприйнятними. Керівниками є директор школи, шкільний консультант, члени учнівської групи підтримки (англ. Student Assistance Support Group – SASG) та вчителі. На рівні класу програмою передбачено впровадження норм нульової толерантності до булінгу та проведення регулярних зустрічей з учнями класу та їх батьками; на індивідуальному рівні проводиться безпосередня робота з учнями, які виступають у ролі жертв та агресорів, тобто є учасниками ситуації булінгу, а також з їх батьками [11].

Не менш цікавим є досвід Великобританії у попередженні та подоланні явища булінгу в учнівському середовищі. Так, ще у 2006 році Міністерство освіти Великої Британії розробило рекомендації і стратегії, спрямовані на запобігання та викорінення булінгу у середніх школах – «Safe to Learn: Anti-bullying Work at School» [13]. Було визначено, що кожна школа має прийняти Статут щодо булінгу – «Bullying – A Charter for Action», залучати до роботи батьків, громаду, самих учнів, представників органів управління освітою, церкву, поліцію; призначити педагога або психолога штату (Behaviour and Attendance Consultant), який має відповідати за вирішення питань, пов'язаних з булінгом, і в обов'язки якого входило би спостереження за поведінкою учнів, консультування і надання необхідної допомоги. Основними заходами в просвітницько-профілактичній роботі в школах Великобританії є: включення питань, пов'язаних з булінгом у навчальні програми з таких предметів, як «Personal, Social and Health Education», який присвячений основам психології, соціального життя і здоровому способу життя; «Citizenship classes» – права і обов'язки громадянина); соціальні заходи, відповідно до шкільного календаря позакласних подій, спрямованих на підвищення обізнаності учнів щодо питань, пов'язаних з булінгом і попередження його випадків

(наприклад, Антибулінгові тижні – Anti-bullying Week, конференції, присвячені зазначеній проблематиці). Так, актуальною, на нашу думку, комплексною формою соціально-педагогічної роботи щодо попередження булінгу серед дітей є проведення Антибулінгового тижня в школі. Цей захід спрямований на формування такого ставлення до явища булінгу як до неприйняттого. Ефективність такого заходу, на нашу думку, полягає в його комплексності, оскільки передбачає поєднання різних форм роботи: бесід, відеолекторіїв, виставок, тренінгових занять, а також у всеохоплюваності – залучаються всі учні школи, педагоги, батьки та громадське самоврядування. Такий захід сприяє кращому усвідомленню учнями своїх прав, свобод та обов'язків, розвиває розуміння та повагу до відмінностей між людьми, інформує про сутність та види булінгу, його наслідки, та до яких фахівців дитина може звернутись, якщо вона стала жертвою [4, 131].

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Таким чином, можемо стверджувати, що феномен булінгу – як тривалий процес усвідомленого жорсткого ставлення, що призводить до серйозних психологічних та соціально-негативних наслідків. Булінг є актуальною соціально-педагогічною проблемою, яка потребує подальшої розробки та досліджень, пошуків шляхів його подолання. Аналіз зарубіжного досвіду профілактики булінгу серед дітей в умовах загальноосвітнього навчального закладу показав, що в США, Великобританії, Норвегії та інших країнах Західної Європи успішно впроваджуються та функціонують комплексні та багаторівневі профілактичні програми. Тому, вітчизняна соціально-педагогічна практика профілактики агресивної та насильницької поведінки серед дітей потребує системного вивчення та аналізу зарубіжного передового досвіду в організації та здійсненні просвітницько-профілактичних заходів щодо подолання булінгу в школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беженар Г. Булінг : підліткове насильство в школі – [Електронний ресурс] / Беженар Г. // Школа. – 2012. – №2 (74). – С. 75–79. – Режим доступу : www.osvitaua.com/attach/2319/SHj12021s.pdf . – Заголовок з екрану.

2. Бердышев И. С. Жестокое обращение в детской бреду – [Електронний ресурс] / И. С. Бердышев // Современные подходы к профилактике, диагностике и реабилитации детей, подвергшихся разным видам насилия в семье и обществе : науч. дистанцион. интернет-конф. (24–28 окт., 2011 г., Санкт-Петербург) / [отв. ред. Регион. Центр Семья]. – СПб. : Homekid.ru, 2011. – Режим доступа : <http://ahtidrug.ru/pdf/berdushev.pdf>. – Заголовок з екрану.
3. Лэйн Д. А. Школьная травля (буллинг) – [Електронний ресурс] / Дэвид А. Лэйн // Детская и подростковая психотерапия / [под ред. Д. Лэйна и Э. Миллера]. – СПб. : Питер, 2001. – 26 с. – Режим доступа : <http://www.zipsites.ru/psy/psylib/info.php?p=414> – Заголовок з екрану.
4. Лушпай Л. Буллінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії) – [Електронний ресурс] / Л. Лушпай // Українознавчий альманах. – 2010. – Вип. 4. – С. 126–131. – Режим доступа : <http://eprints.oa.edu.ua/761/> - Заголовок з екрану.
5. Насильство в школі: аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні / Дубровська С., Ясеновська М., Алексєнко М. – К. : ВГО «Жіночий консорціум України», 2009. – 34 с.
6. Король А. Причини та наслідки явища булінгу / А. Король // Відновне правосуддя в Україні. – 2009. – № 1–2 (13). – С. 84–93.
7. Bandura A. Sociocognitive self-regulatory mechanisms governing transgressive behavior – [Електронний ресурс] / Bandura A. Caprara, G. V., Barbaranelli, C., Pastorelli, C., Regalia, C. // Journal of Personality and Social Psychology. – 801. – 2001. – 125-135. – Режим доступа : <http://www.uky.edu/~eushe2/Bandura/Bandura2001JPSP.pdf>. – Заголовок з екрану.
8. Bernstein, J. Children who are targets of bullying: A victim pattern / Bernstein, J. Y. & Watson, M. W // Journal of Interpersonal Violence. – 12. – 1997. – p. 483-498.
9. Crawford N. New ways to stop bullying – [Електронний ресурс] // APA Monitor on Psychology. – 2003. – Vol.33. – No.9. – Режим доступа : <http://www.apa.org/monitor/oct02/bullying.aspx> – Заголовок з екрану.
10. Olweus D. Bullying at school: tackling the problem (2001) – [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://www.oecdobserver.org/news/archivestory.php/aid/434/Bullying_at_school:_tackling_the_problem.html – Заголовок з екрану.
11. Olweus Bullying Prevention Program (2003) – [Електронний ресурс]. – Режим доступа : www.clemson.edu/olweus – Заголовок з екрану.
12. Roland E. School Influences on Bullying – [Електронний ресурс]. – Durham University, 1998. – 275 p. – Режим доступа : [http://etheses.dur.ac.uk/1047/1/1047.pdf?EThOS%20\(BL\)](http://etheses.dur.ac.uk/1047/1/1047.pdf?EThOS%20(BL)) – Заголовок з екрану.
13. Safe to Learn: embedding anti-bullying work in schools Department for Children, Schools and Families (DCSF) guidance – [Електронний ресурс]. – 2007. – p. 64. – Режим доступа : <http://www.anti-bullyingalliance.org.uk/media/7486/safe-to-learn.pdf> - Заголовок з екрану.
14. Smith, P. K. The nature of school bullying and the effectiveness of school-based interventions – [Електронний ресурс] / Smith, P. K., Ananiadou, K. // Journal of Applied Psychoanalytic Studies. – 5. – 2003. – 189-209 p. – Режим доступа : <http://www.sfu.ca/~jnesbit/EDUC220/ThinkPaper/SmithAnaniadou2003.pdf> - Заголовок з екрану
15. Smith P. K. School bullying – [Електронний ресурс] / Smith P. K. // Sociologica, Problemas E Praticas. – 2013. – p. 81-98. – Режим доступа : <http://www.scielo.gpeari.mctes.pt/pdf/spp/n71/n71a05.pdf> - Заголовок з екрану.

16. Sharp, S. How long does it hurt? An investigation into longterm bullying / Sharp, S., Thompson, D., & Arora, T. // School Psychology International – 21(1). – 2000. – 37–46.

ЯВЛЕНИЕ БУЛЛИНГА В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ КАК СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Гулько Анастасия Юрьевна

Студентка группы СПм-1-13-2.0д, VI курс, специальность «Социальная педагогика»
ayhunko.il13@kubg.edu.ua

Научный руководитель

Веретенко Татьяна Григорьевна

Кандидат педагогических наук, профессор, заведующая кафедры социальной педагогики и социальной работы Института человека Киевского университета имени Бориса Гринченка

tg950@mail.ru

Анотация. В статье рассмотрены сущность явления буллинга в условиях школы, описываются его виды, степень распространенности, факторы возникновения и пути преодоления.

Ключевые слова: буллинг, третирование, профилактическая программа, социально-педагогические технологии профилактики.

PHENOMENON OF BULLYING IN SCHOOL AS A PROBLEM OF SOCIAL PEDAGOGY

Anastasia Y. Gunko

Group SPm-1-13-2.0d, VI course, specialty «Social Pedagogy»
ayhunko.il13@kubg.edu.ua

Scientific adviser

Tetyana G. Veretenko

Ph.D. in Education, Professor of Social Pedagogy and Social Work Department of Institute of Human Sciences of Borys Grinchenko Kyiv University

tg950@mail.ru

Abstract. The article reviewed the essence of bullying phenomenon in the school, it describes its species, prevalence, factors of occurrence and ways of overcoming.

Keywords: bullying, prevention program, social pedagogical prevention technologies.